Očištěná společnost

*Očista jako konstitutivní princip utváření poválečné české společnosti na příkladu českého pohraničí**

Matěj Spurný

Nejen v představách milionů občanů této země, ale také podle jejích zákonů¹ je české dvacáté století poznamenáno dvěma obdobími diktatury a bezpráví – léty nacistické okupace (1938/39–1945) a následně komunistickou diktaturou (1948–1989). Tři poválečná léta jsou v rámci dosud dominantní interpretace československých dějin dvacátého století naopak vnímána jako pokus (jakkoli neúspěšný a polovičatý) navázat na tradici meziválečného Československa – jako pokus znamenající dočasnou obnovu demokracie. Tuto interpretaci ostatně spoluutváří i dosud směrodatný kánon českých soudobých dějin, podle něž česká společnost teprve v desetiletí následujícím po roce 1948 prodělala „změny, které patří mezi největší (ne-li vůbec největší) v její historii“.²

Skutečnost, že se během roku 1948 omezená parlamentní demokracie v Československu změnila v diktaturu jedné politické strany, jež postupně ovládla všechny důležité oblasti veřejného života, nezpochybňuji. Proměna politického systému je

* Tato studie je upravenou verzí stejnojmenné kapitoly autorovy disertační práce (SPURNÝ, Matěj: *Nejsou jako my: Česká společnost a menšiny v pohraničí*. Praha, Antikomplex 2011).

1 Zákon o protiprávnosti komunistického režimu a o odporu proti němu (č. 198/1993 Sb.) a Zákon o Ústavu pro studium totalitních režimů a o Archivu bezpečnostních složek a o změně některých zákonů (č. 81/2007 Sb.)

2 KAPLAN, Karel: *Proměny české společnosti (1948–1960)*, sv. 1. Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 2007, s. 31.

ovšem jen jedním, byť důležitým aspektem dějinných procesů. I pokud budeme mít „českou společnost“ na mysli pouze tu část obyvatelstva českých zemí, která se hlásila dlouhodobě k české národnosti, nejsou její strukturální proměny v důsledku poválečného nuceného vysídlení německy hovořících (někdejších) spoluobčanů právě zanedbatelné. Více než dva miliony občanů české národnosti opustily v letech 1945 až 1947 své domovy ve vnitrozemí, aby se dočasně či trvale usídlily v českém pohraničí a získaly zde pracovní místa, nemovitosti, byty či půdu, na níž začali hospodařit. Z demografického, ale i sociálního hlediska se jednalo o proměnu, která je v tak krátkém časovém období jedinečná. Všechny další změny tohoto druhu, které následovaly v letech padesátých, byly už jen slabým odleskem tohoto masivního přeskupení obyvatelstva. České pohraničí se tak bezprostředně po válce stalo sociální laboratoří, prostorem experimentu, jehož úspěch (z hlediska KSČ) byl rozhodující i pro proměny společnosti, jež následovaly po roce 1948. Zda je smysluplné oddělovat obě tato období z hlediska společenských proměn, je proto přinejmenším zajímavým námětem k diskusi.

Zatím stále nedostatečná pozornost věnovaná kontinuitám mezi obdobím socialistické diktatury a roky předcházejícími se jeví ještě problematičtější, pokud se zaměříme na politickou praxi a její mentální předpoklady. Myšlenka nuceného vysídlení německého obyvatelstva, masové osidlování pohraničí i poté uplatněný komunistický projekt se v Československu realizovaly v atmosféře dosud živé válečné zkušenosti – tedy v prostředí, jež svádělo k hledání revolučně alternativního a zároveň definitivního uspořádání společnosti a světa vůbec. A bylo to také prostředí poznamenané radikalizací politické praxe, několikanásobnou mobilizací mas za různými účely i sociálním přeskupováním, prodchnutým vírou v nutnost úplného podřízení života jednotlivce vyššímu společenskému nebo politickému subjektu. Étos neustálého boje, jenž zná jen poražené a vítěze – a nikoliv všestranně přijatelné soužití různých entit – má výrazně delší život než válka sama. Není proto divu, že česká společnost byla i po osvobození prosycena touhou po obdobné očistě, jakou musela léta sama snášet; očistě, jejímž cílem se ovšem nyní měli stát Němci, Maďaři a kolaboranti všeho druhu.³ Tato touha byla v mnohém naplněna, a to nejen formou nuceného vysídlení milionů bývalých spoluobčanů; několik desítek tisíc lidí ve víru poválečných represí přišlo o život.⁴

3 V tomto textu sleduji především projevy očisty jako principu uplatňujícího se v letech 1945–1948 a kontinuity tohoto přístupu ke společnosti mezi bezprostředně poválečným obdobím a časem nastupující diktatury KSČ. Samostatným, ale velice důležitým tématem, na něž zde není prostor, by byly kořeny tohoto způsobu myšlení a politiky, které tkví v pozdních 30. letech, a zejména pak v době války a nacistické okupace. Tuto perspektivu přinejmenším načrtává mimo jiné zásadní úvaha Miloše Havelky (HAVELKA, Miloš: Srovnávání nesrovnatelného aneb Existovala v českých dějinách epocha totalitarismu? In: *Soudobé dějiny*, roč. 16, č. 4 (2009), s. 607–624).

4 Česko-německá komise historiků odhaduje počet obětí nuceného vysídlení Němců z Československa mezi dvaceti a čtyřiceti tisíci (viz Stanovisko Společné česko-německé komise historiků k odsunovým ztrátám / Stellungnahme der Gemeinsamen deutsch-tschechischen Historikerkommission zu den Vertreibungsverlusten. In: *Tamtéž*, roč. 3, č. 4 (1996), s. 600–603.

Je třeba se proto ptát, nakolik praktiky z let 1945 až 1947 a způsob jejich legimitizace mohly posloužit nejen jako inspirace, ale často jako přímý vzor pro postupy užívané v letech padesátých. Je třeba se ptát, nakolik bylo základní směřování k homogenizaci společnosti – tedy k jejímu sjednocení a odstranění těch jevů a sociálních skupin, jež nesplňovaly jednotící kritéria – převzato z doby okupace velkou částí československé společnosti i jejích politických elit jako model pro dobu poválečnou. A je třeba se také ptát, zda již bezprostředně po roce 1945 nepanoval celospolečenský konsenzus o tom, že v zájmu utváření jednotné společnosti patří k legitimním politickým prostředkům segregace, marginalizace, nucené přesídlení, kolektivní převýchova či fyzická likvidace těch skupin a jednotlivců, kteří nemají nebo nemohou být její organickou součástí.

To vše jsou otázky, které tato studie pochopitelně nemůže plně zodpovědět. Na následujících stránkách se ale přinejmenším pokusím ukázat, že se v českém prostředí mechanismus očisty nezrodil jako produkt komunistické diktatury, ale že se naopak tato diktatura etablovala (krom jiného) díky poptávce prostředí přesyceného touhou po očiště.

* * *

Nejen v českém pohraničí, ba nejen v Československu, patřila k charakteristickému očekávání poválečné společnosti především nedůvěra k vývoji ponechanému jaksi sobě samotnému a s ní spojená touha zastavit konečně neustálé vývojové proměny s nejistým vyústěním a zavést pořádek, který bude imunní vůči všem příštím ohrožením. Oba projekty zakořeněné v těchto tužbách, nacionální a socialistická revoluce, záhy přinesly příliš mnoho zavazujících obětí, utrpení a ztrát, než aby bylo možné uznat, že plán se nedaří plnit, protože není reálný, nebo dokonce že celý projekt je pochybný. Neúspěchy tak, nejen v tomto případě, nemusely zbavovat celý projekt přitažlivosti a podpory, ale naopak stupňovaly podezření, že nepřátelské a nečisté síly dosud nebyly zcela vymýceny. Tváří v tvář velkým vizím, které se příliš neohlížíjí na individuální osudy, jež se ocitly pod koly do budoucnosti se řítícího vozu, se touha po očiště rodí při prvních nezdarech. Ostatně, jestliže je třeba, aby se konečně zrodila spravedlivá společnost, je zřejmé, že ne všichni členové té stávající se budou moci stát její součástí.

Volání po očiště je tak druhou stranou mince budovatelského optimismu, nezbytnou součástí inženýrského přístupu ke společnosti. Rodí se z rozporu mezi snem o vybudování harmonického a spravedlivého společenství a krajně neharmonické reality. Právě v případě osidlování pohraničí se obojí – program a realita – lišilo téměř jako den a noc. Vysněné odstranění odvěkého nepřitele, dosažení mytické nacionální jednoty, společně s racionálním, sociálně progresivním osidlovacím plánem muselo v dobové optice přinést spravedlivé uspořádání pozemských věcí. A přece, k rozhořčení mnohých, v pohraničí vládl spíše nezvladatelný chaos, odcizení a atomizace.

Očista je v jádru polemikou s právním státem, garantujícím každému občanovi uzákoněná práva až do rozsudku oprávněného soudu. Cílem právního státu je ochrana před těmi, kteří porušují zákony; cílem revoluční očisty je sjednocený kolektiv, zbavený všech potenciálně nespolehlivých elementů. Za tím účelem je pak dovoleno zákony nejrůznějším způsobem ohýbat, nově tvořit, případně ignorovat. Tento způsob utváření a regulování života společnosti pochopitelně nevylučuje přehmaty a nikdy nemůže stanovit přesné hranice žádané „čistoty“. Logicky k němu patří nejrůznější intervence, kdy mocnější aktéři jsou nuceni „chránit své lidi“, kteří jim jsou pak zavázáni, zatímco slabší zase musejí hledat své „patrony“.

Očišťování je nutně spojeno s „odstraněním“ či „eliminováním“ domněle nečistých. Likvidace „parazitů“, „vykořisťovatelů“, „píjavic“, „zkorumpovaných kapitalistů“, „škodlivých elementů“ a „podezřelých živlů“ byla od počátku základním stavebním kamenem představy osvobození proletariátu, jak ji chápali ruští bolševici⁵ (a po roce 1929 i KSČ). Navzdory odlišnému zaměření prvotní poválečné očisty ovládala již po roce 1945 český veřejný prostor podobná terminologie. V oficiálních dokumentech, v tisku i v různých publikacích se psalo o odstranění, likvidaci nebo vysídlení „asociálních elementů“, „nekalých a nepřátelských živlů“, nejčastěji pak „zrádců“, „nepoctivců“ a „škůdců národa“. Druhou stranou mince byla jako při každé očistě možnost rychlého sociálního i ekonomického vzestupu jiných aktérů, která za daných okolností přispívala k legitimizaci celého procesu.

Za tímto způsobem myšlení a prosazování politických a sociálních změn ovšem v prvních třech poválečných letech nestála jen jedna specifická skupina politických aktérů. Etablování očisty jako formy politické praxe nespočívalo ve skutečnosti, že by již před rokem 1948 KSČ proti vůli ostatních politických subjektů prosadila svoji agendu. Jednalo se naopak o integrující prvek poválečné politiky, který alespoň zprvu posiloval konsenzus všech relevantních politických subjektů, jakkoli se mohly rozcházet v konkrétním zacílení této metody.

Naprostou všestrannou podporu pochopitelně mělo velkolepé etnické očišťování republiky od Němců (vůči Maďarům se tento postup z mezinárodních důvodů nepodařilo prosadit). Jeho cíl, Československo zbavené „páté kolony“, legitimizoval princip očisty jako takový. Ten byl v daném případě uplatněn v krystalicky čisté podobě; kdo z Němců nechtěl být zařazen mezi „nečisté“, kteří mají být odstraněni,

5 Gerd Koenen uvádí nejrůznější skupiny „škůdců“, které se po roce 1917 ocitaly na „listinách nepřátel lidu“. Patřili k nim údajní velkostatkáři, kapitalisté, buržoové, kulaci, spekulanti, sabotéři, chuligáni, diverzanti, korupčníci, šlechta, bělogvardějci, banditi, pogromisti, špióni a placení agenti, kontrarevolucionáři a další „paraziti a upíři“ – zkrátka takové množství záměrně nejasně definovaných společenských segmentů, že si nikdo nemohl být jist, zda do některé z jmenovaných skupin nepatří (viz KOENEN, Gerd: *Utopie der Säuberung: Was war der Kommunismus?* Berlin, Alexander Fest 1998, s. 63–66).

6 Viz *České pohraničí*. Praha, Tiskové oddělení Osídlovacího úřadu a Fondu národní obnovy 1947, s. 29.

7 *Archiv bezpečnostních složek* (Praha), fond (f.) 304 (Různé bezpečnostní spisy po roce 1945), karton (k.) 184, svazek (sv.) 3, 304-184-3, správní zpravodajské hlášení z Podbořan z 18.5.1948.

Přísllovečná výstraha „Do roka a do dne...“ z Jiráskových Psohlavců se dočkala aktualizace a byla naplňována novým obsahem v poválečném vysídlování německých obyvatel, pojímaném jako akt odplaty a očisty. Výstižně to ilustruje titulní strana časopisu Naše vojsko z 21. dubna 1946

musel aktivně intervenovat – například prokázat, že bojoval proti nacismu nebo že byl nacistickou mocí perzekvován. Očista jako princip tak získala jednoznačně pozitivní náboj.

Příkladů rétoriky a praxe etnické očisty v souvislosti s nuceným vysídlením a konfiskací německého i maďarského majetku je tolik, že by vydaly na samostatnou knihu: od textu příslušných prezidentských dekretů, které o Němcích a Maďarech pojednávají zásadně jako o kolektivních kategoriích určených k exkluzi, přes jednotlivá administrativní nařízení až po četné rezoluce vyzývající vládu pokračovat „neochvějně v započatém díle očisty Československé republiky od Němců a Maďarů,

aby československý lid klidně mohl jít za svou denní prací“,⁸ nebo články o zvířetivší „národní očistě naší půdy“, o níž „bylo usilováno již od husitských válek“.⁹

Očista se ovšem etablovala jakožto způsob řešení problémů i s těmi Němci, kteří v českých zemích z různých důvodů směli nebo (jako odborníci) museli zůstat. V těchto případech pochopitelně argumentace byla o něco složitější, protože šlo o lidi, kteří již byli jednou uznáni za „čisté“, nebo alespoň (u nepostradatelných odborníků a smíšených manželství) ne tak nečisté, aby museli sdílet osud milionů svých soukmenovců. Námitky nacionálně uvědomělých kruhů, mnohdy ale například i ministerstva národní obrany, proti nim byly v zásadě dvojí. Zejména v době probíhajícího odsunu se snažily zpochybnit kategorie osob určené k setrvání v pohraničí, nebo alespoň jejich údajně přílišnou šíři. Například společná rezoluce Svazu osvobozených politických vězňů, Svazu národní revoluce a Československé obce legionářské žádala, „aby odsun Němců ... nebyl brzděn žádostmi závodních rad o jednotlivé německé odborníky nebo i celé jejich kategorie. Pokud jde o německé antifašisty, protestujeme proti zneužívání tohoto pojmu... Československé státní občanství nechť je uděleno co nejmenšímu počtu německých antifašistů, a to po přesném prozkoumání všech dokladů za kontroly veřejnosti.“¹⁰ Častější – a po ukončení organizovaných odsunů jediný možný – způsob požadované očisty pohraničí od zbylých Němců vycházel z přesvědčení, že pohraničí „z důvodů vojensko-politických vyžaduje, aby bylo osídleno českým obyvatelstvem naprosto spolehlivým“,¹¹ a tedy aby zejména nečeské obyvatelstvo, včetně německých antifašistů, bylo vysídleno do vnitrozemí, a tak odstraněno alespoň z nového slovanského pohraničí. K artikulaci tohoto přesvědčení sloužily mnohdy i podněty překvapivě neurčité a se záležitostmi neodsunutých Němců nesouvisející, což ovšem nebylo v rozporu s vládoucí atmosférou nacionální očisty. Příkladem takové sofistikovane argumentace může být článek o požárech publikovaný v komunistickém týdeníku *Sever*, vycházejícím v Ústí nad Labem: „Nepřetržité požáry v pohraničí ... vyvolávají pochopitelný rozruch mezi veškerým českým obyvatelstvem. Tento rozruch je tím větší, protože lze oprávněně soudit, že když už ne všechny požáry, aspoň některé z nich byly založeny a že jde o organizované žhářství. (...) Všichni čeští obyvatelé pohraničí jsou si vědomi, že jde o národní majetek, tedy majetek nás všech. České pohraničí, které má příležitost sledovat činnost Němců, kteří u nás zůstali, nechť již jako tzv. nepostradatelní specialisté nebo antifašisté, stále se domáhá jejich odstranění. (...) Oprávněné podezření, že jde v pohraničí o organizované žhářství, volání českého lidu po odstranění všech Němců a přesídlení smíšených manželství

8 *Národní archiv*, Praha (dále jen NA), f. 315/1 (Úřad předsednictva vlády), k. 938, signatura (sign.) 1221/71946, Poděkování Závodní rady n. p. Československá zbrojovka Brno, 2.5.1946.

9 Bylo provedeno veliké dílo – osídlení pohraničí. In: *Sever*, roč. 4, č. 23 (8.6.1948), s. 2.

10 NA, f. 315/1, k. 938, sign. 1221/7, Rezoluce Svazu osvobozených politických vězňů, Svazu národní revoluce a Čs. obce legionářské, 15.3.1946.

11 *Tamtéž*.

do vnitrozemí ještě zvýšilo. Soudíme, že v zájmu bezpečnosti státu nemůže a nesmí být tento hlas českého pohraničí přehlížen.“¹²

Již před rokem 1948 Československo i na svém poměrně malém území dokázalo najít možnosti pro jakési novodobé vyhnanství poměrně velkých skupin obyvatelstva. Tento prostředek represe byl již během roku 1946 „normalizován“, když byly do českých zemí přesídleny desítky tisíc Maďarů od slovensko-maďarských hranic. Že se v reakci na ne zcela ukončený odsun Němců a na volání neuspokojených českých vlastenců z pohraničí sáhlo právě k němu jako k nástroji dalšího etnického čištění někdejších Sudet, zcela zapadá do kontextu poválečné československé politické praxe.

Po ukončení první vlny přesídlování (v listopadu 1947) ovšem v pohraničí i na pražských úřadech přetrvával pocit nespokojenosti z nedostatečně nacionálně homogenizovaného pohraničního prostoru. Z toho důvodu následovala od března 1948 do března následujícího roku druhá vlna „přesunu a rozptýlení“ Němců (po srpnu 1948 se ovšem jednalo už jen o několik stovek takto vysídlených osob). Zimní přestávka mezi oběma vlnami nuceného vysídlení do vnitrozemí vyplynula jak z dočasné nejistoty a bilancování na konci roku 1947, tak z ohledů na mezinárodní veřejnost, která o rok dříve protestovala proti nelidským podmínkám zimních transportů maďarského obyvatelstva do Čech. Badatelé zabývající se podrobně nucenými přesuny německy hovořícího obyvatelstva do českého vnitrozemí docházejí k poměrně vysokému číslu třiceti až čtyřiceti tisíc osob, které byly v rámci obou vln „přesunu a rozptýlu“ Němců v letech 1947 až 1949 připraveny o domov (a často i o původní zaměstnání) a „rozptýleny“ ve vnitrozemí, kde byly nasazeny zpravidla na těžké zemědělské práce.¹³ Ačkoliv se v úřední rétorice a ještě více v prohlášeních pro veřejnost často objevoval motiv úplné očisty pohraničí od Němců, týkal se „rozptýl“ v praxi hlavně těch, kteří byli určeni k odsunu a na něž již v důsledku odmítavého postoje americké strany „nedošlo“. Do vnitrozemí byli ovšem posíláni i někteří Němci s legitimacemi specialistů (pokud je místní národní výbory či podniky neubránily), hodně se diskutovalo o smíšených rodinách a v souvislosti s několika revizemi legitimací antifašistů nebyla zcela chráněna ani tato skupina občanů.

Všudypřítomné pohoršení nad jedinci a skupinami osob, jejichž etnická identita nebyla zcela jednoznačná, svědčí o tom, jak očista postupně postihuje i skupiny, jejichž sepětí s původním terčem nenávisti a opovržení je přinejmenším diskutabilní. V českém tisku vycházely články ostře napadající všechny starousedlíky z pohraničí, jejichž nacionální identita byla – v důsledku smíšených manželství a dalších

12 Odstraňte nespolehlivé z pohraničí. In: *Sever*, roč. 3, č. 39 (30.9.1947), s. 3.

13 Adrian von Arburg uvádí 28 701 osob, u nichž se dá exaktně doložit jejich přítomnost v usku-
tečných transportech, 88 dalších transportů, u nichž chybí jmenné seznamy (s ohledem
na běžný počet lidí převážených v rámci jednoho transportu se jedná asi o 4600 osob),
a 6478 osob, které měly být přesídleny, ale u nichž nelze dohledat, zda se příslušný trans-
port uskutečnil (ARBURG, Adrian von: *Zwischen Vertreibung und Integration: Die tsche-
chische Deutschenpolitik, 1947–1953*. Disertační práce obhájená na Fakultě sociálních věd
Univerzity Karlovy. Praha 2004, s. 344).

komplikovaných příbuzenských svazků – poněkud ambivalentní. Dobově charakteristický postoj k těmto lidem vyjadřuje ironický článek „Wenzel Rzehak se zase hledá“ v ústeckém časopisu *Sever*. Postava původně Čecha Václava Řeháka, který měl za manželku Němku, je tu vylíčena jako prototyp chameleona, jenž vlastně neví, kdo je. Za okupace si jako Wenzel Rzehak myslel, že je Němec, ale Němci jím pohrdali. „Našel se až pátého května ve čtyřicátém pátém roce. Opět jako Čech Václav Řehák.“ Pak ale „přišli jacísi sekáči z protektorátu a vytáhli se na něho. (...) Naložili na vagon nejen jeho, ale všechny Němce ze vsi a poslali je do rajchu. A tam se teď Rzehak Wenzel dovolává svého českého původu a mermomocí zpátky. Zase hledá sám sebe a nepřejte si, aby se ještě jednou našel v Československu!“¹⁴

Toto opovržení smíšené se strachem z lidí nejednoznačné identity nenašlo pochopitelně své vyjádření pouze v kritických člancích. Byly jím prodchnuty diskuse v předsednictvu vlády i korespondence mezi ministerstvy. Nešlo jen o řešení individuálních případů, ale celých skupin takto „nespolehlivých“ osob. Například obyvatelé jihočeského Vitorazska byli hned v květnu 1945 jako „Němci“ vyhnáni do sousedního Rakouska, aby se pak zjistilo, že stovky těchto vyhnanců se hlásí k české národnosti a v jinak německém prostředí si udržují slušnou znalost češtiny. Musel jim být proto povolen návrat, ale jako s německým prostředím příliš szití Češi zase nebudili u státních orgánů důvěru. Z toho důvodu „dne 14. června 1946 se konala v ministerstvu vnitra porada o přesídlení nespolehlivého obyvatelstva české národnosti z Vitorazska do jiných krajů Čech“. Nakonec pro ně ministerští úředníci našli „vhodné“ ubytování v okrese Teplá, kde se lidé z Vitorazska měli záhy chopit práce jako námezdní dělníci v zemědělských provozech. Celá akce byla poněkud cynicky „prováděna pod zorným úhlem, že v úvahu přicházející osoby se podrobí dobrovolnému přesunu. V případě opačném zařídí ministerstvo vnitra, případně v dohodě s ministerstvem národní obrany, aby přesun z hlediska státní bezpečnosti mohl být proveden.“¹⁵

Podobně problematicky se jevilo i obyvatelstvo Hlučínska a českého Těšínska. V těchto krajích byla národnostní situace tak komplikovaná, že pokusy o konstrukci nějakého modelu očisty, který by neznamenal ztrátu „české krve“, zároveň by ale jednou provždy „oddělil zrna od plev“, ztroskotaly. Zejména Těšínsko se svou česko-německo-polskou identitou se vymykalo úsilí vlády o „vyčištění československého území od živlů národně a státně nespolehlivých“. Všech osmdesát sedm obcí těšínského pohraničí bylo uznáno za národnostně natolik ambivalentní, že některé návrhy považovaly („z hlediska národní a státní bezpečnosti“) za nutné „dočasné jmenování správních komisí. Správní komise by mohly býti postupně rušeny, jakmile by byl zjednán spolehlivý přehled o počtu obyvatelstva republiky věrného, jež zaslouží, aby si v místních národních výborech samo spravovalo své záležitosti.“¹⁶

14 Wenzel Rzehak se zase hledá. In: *Sever*, roč. 3, č. 7 (18.2.1947). s. 3.

15 NA, f. 315/1, k. 1024, sign. 1361/41946, Vitorazsko – přesídlení nespolehlivého obyvatelstva, záznam o poradě na ministerstvu vnitra 14.6.1946.

16 *Tamtéž*, bývalý Archiv ÚV KSČ, f. 1540 (Klement Gottwald – původní označení fondu 100/24), k. 45, archivní jednotka (arch. j.) 852, folio 218–225, Memorandum o zřízení

Velké problémy z hlediska národní identity působili rovněž reemigranti, zejména ti z německy mluvících oblastí, kteří se mezi sebou pochopitelně domlouvali německy. Byli předmětem neustálých útoků a stížností ostatních osídlenců, čehož si hojně všímali i pisatelé situačních zpráv z pohraničí. Na ministerských poradách se v této souvislosti na jednu stranu standardně upozorňovalo, že je třeba „přísného prověřování, aby v pohraničí se nevytvořila nová menšina lidí neproověřených a nespolehlivých“, zároveň šlo ale přece jen o lidi českého původu, takže bylo „třeba pamatovati na to, že se nyní jedná o záchranu lidí pro náš národ. V budoucnosti totiž nebude lze prováděti menšinovou politiku, takže přísné stanovisko by znamenalo ztrátu mnohé české krve.“¹⁷

Jestliže u všech doposud zmíněných skupin můžeme přinejmenším tušit nepřímou vazbu k „němectví“, svědčí všeobecný diskurz o (zejména neslovanských) menšinách o tom, že etnický konotovaná očista byla výrazně univerzálnější, než jak je běžně vnímána. V souvislosti s „cikány“, údajně „metlou venkova“, Židy ze Zakarpatské Ukrajiny a dalšími cizinci doporučoval předseda parlamentní komise pro otázky osídlení Bedřich Steiner, „aby otázka očisty pohraničí od nejistých živlů byla řešena ve spolupráci s ministerstvem národní obrany. (...) Nyní, když jsme se v pohraničí v hlavních rysech zbavili Němců, jest toto provedení otázkou více než akutní, a myslím, že ve spolupráci s MNO se i nedostatek technických sil lehce vyřeší.“¹⁸ Přinejmenším stejně aktuální bylo v roce 1946 vyčištění jižní Moravy od cizího elementu, jenž představovali Chorvaté („Charváti“) na Mikulovsku – a to nejen pro autora článku „Provedme očistu republiky do důsledků!“, jenž vyšel v sociálnědemokratickém *Právu lidu* a volal po rychlém vysídlení těchto údajných kolaborantů a po jejich nahrazení reemigranty české krve, „bojovníky partyzánské brigády Jana Žižky z Jugoslávie“.¹⁹ Otázka očisty jižní Moravy od ambivalentního chorvatského obyvatelstva zaměstnávala několik ministerstev a příslušné místní i zemské úřady více než dva roky.

Republika měla být zároveň očištěna také od všech „přítelíčků“ Němců a „germanofilů“, tedy zejména lidí, kteří jednotlivým vyháněným a terorizovaným Němcům po květnu 1945 pomáhali nebo se jich zastávali proti vůli hlasatelů tvrdé odplaty. Výzvy k očistě od těchto „germanofilských živlů“ byly často skrytým či otevřeným útokem na starousedlíky, kteří prožili v pohraničí válku, mezi Němci měli své známé, a pro něž tudíž německé obyvatelstvo nepředstavovalo anonymní fašistickou masu. Z pohledu zejména novoosídlenců bylo především třeba, aby „český živel plně ovládl pohraniční území republiky a odstranil z něj všechny zbytky nacismu“ (rozuměj němectví), k čemuž bylo třeba „příspěvní všech vlastenců bez rozdílu politického

správních komisí na území Těšínského Slezska v obcích s většinou státně nespolehlivého obyvatelstva, nedatováno (1945–1946).

17 *Tamtéž*, f. 315/1, k. 1023, sl. 1361/2, záznam o poradě o reemigraci na ministerstvu práce a sociální péče z 22.10.1946.

18 *Tamtéž*, f. 850 (Noskův archiv), k. 16, čj. 1606/46, dopis poslance Ústavodárného národního shromáždění Bedřicha Steinera ministru vnitra Václavu Noskovi z 18.11.1946.

19 Provedme očistu republiky do důsledků! Ještě jedna otázka dosud nevyřešená. In: *Právo lidu* (22.9.1946), s. 2.

přesvědčení, i tzv. starousedlíků“. Bohužel, právě mezi nimi se ale najdou takoví, „kteří svévolně špiní i ničí vlasteneckou práci druhých. Tito lidé jsou nebezpeční škůdci celého národa. Pozor na ně... Tito lidé (a není jich málo) jsou formálně vřazeni do řad českého národa, ale v jádru zůstali Němci. Vyvíjejí germanofilskou politiku v pohraničním pásmu čs. státu. Vědomě rozbíjejí jednotu Čechů přistěhovalých a starousedlých. (...) Nesmíme podceňovat toto nebezpečí!“²⁰ Z dobrého vztahu k Němcům byli obviňováni často národní správci; příčina spočívala většinou v tom, že na jimi spravovaném majetku pracovali mnohdy ještě řadu měsíců Němci, s nimiž tito správci trávili hodně času a občas se s nimi i lidsky sblížili (někdy se v této konstelaci rodily i milostné vztahy, příkrě odsuzované většinou českého obyvatelstva). Takovéto poměry vyvolávaly bez ohledu na politickou orientaci ostrou kritiku, k níž patřily výzvy nejen k odstranění těchto lidí z pohraničí jakožto nejobvyklejší dobové formě očisty, ale i k brutálnějšímu řešení: „Tito ‘také Češi’ již asi zapomněli na dobu okupace a teror Němců a neuvědomují si, že svým chováním budí veřejné pohoršení. V usnesení lučanské odbočky NJS se praví, aby byli tito přítelíčkové Němců oznámeni a veřejně pranýřováni. Zejména není myslitelné, aby lidé, kteří udržují milostné poměry s Němkami, byli národní správci. Také v tomto směru je nutno provést řádnou a bezohlednou očistu.“²¹ V tomto případě je mimo jiné pozoruhodné, že k pranýřování vyzývala stará hraničářská Národní jednota severočeská, tedy organizace českých starousedlíků v někdejších Sudetech.

„Bezohlednou očistu“ republiky od Němců, zamýšlenou očistu od Maďarů a částečně také od dalších etnicky odlišných, nespolehlivých a pochybných skupin si jen málokdo dovolil veřejně zpochybňovat či kritizovat. V případě vypořádávání s „vlastními“ lidmi – ať už výše zmiňovanými „přítelíčky“ Němců nebo (a zejména) s osobami, jež se (domněle či skutečně) dopustily provinění proti národní cti na základě prezidentského dekretu o potrestání nacistických zločinců, zrádců a jejich pomahačů,²² tedy se zrádci a kolaboranty z doby válečné – byla situace přece jen trochu odlišná.²³ I v tomto případě převažovaly divoké výzvy k radikálnější očistě, jejíž stoupence pohoršoval v podstatě každý osvobozující rozsudek mimořádných lidových soudů, zřízených k tomuto účelu. Například společná rezoluce všech politických stran Národní fronty z Valašského Meziříčí odsoudila všechny advokáty, kteří před lidovými soudy dokázali nevinu svých klientů. Takoví lidé údajně „provádí obhajobu takovým způsobem, který se neshoduje se ctí českého právníka. Český advokát má v první řadě dbát o očistu národa. Mělo by jim proto být zakázáno ihned další zastupování před lidovými soudy, měli by být pohnáni za svoji činnost, která

20 NOVÝ, Karel: Co s germanofilskými živly v pohraničí. In: *Sever*, roč. 3, č. 42 (21.10.1947), s. 6.

21 Národní správcové se přáteli s Němci: Příště budou veřejně pranýřováni. In: *Stráž severu* (4.7.1946), s. 2.

22 Dekret prezidenta republiky ze dne 19. června 1945 o potrestání nacistických zločinců, zrádců a jejich pomahačů a o mimořádných lidových soudech, č. 16/1945 Sb.

23 K tomuto tématu viz např. FROMMER, Benjamin: *Národní očista: Retribuce v poválečném Československu*. Praha, Academia 2010.

Očista v poválečném pohraničí za sebou často zanechala spoušť, s níž se noví osídlenci museli dlouho vyrovnávat. Fotografie vyrabovaného interiéru hotelu a restaurace Gasthof Passig v krušnohorském Jelení mluví samy za sebe (soukromý archiv Petra Mikšíčka)

se nesrovnává se ctí českého právníka, k zodpovědnosti.²⁴ Střet reziduí právního státu a očištné mašinerie nemohl být charakterizován výstižněji.

Během roku 1946 si ovšem řada lidí začala uvědomovat, že hranice mezi žádanou očistou a vyřizováním účtů nebo politickým bojem mezi přívrženci různých politických stran jsou velice nezřetelné. Autor nikoli zcela ojedinělého kritického článku „K provádění očisty“ v libereckém deníku *Stráž severu* připomínal, že „nacistické pojetí spravedlnosti a odplaty je nám cizí. Nacistická právní praxe totiž dovozovala, že je nutno postihnout třeba i více nevinných, jen když žádný viník neunikne trestu. Naše pojetí práva však, které je v soulase s právním cítěním většiny civilizovaných národů světa, vychází ze stanoviska, že je lépe v pochybnosti raději pardonovat několik viníků než odsoudit nevinného.“²⁵ Že tak mimochodem nepřímou označil kolektivní vysídlení Němců za metodu nacistickou, autor neřešil, ve svém článku se zabýval pouze „očistou národního života od zrádců a kolaborantů“. I tak byly hlasy jako tento – otevřeně přiznávající, že „jsme zažili příliš mnoho různých samozvanců a gestapáckých napodobitelů, kteří s klidným srdcem dávali svůj souhlas k omezení lidské svobody ve velkém i v případech zcela pochybných a ani formálním zákonem, ani přirozeným zákonem revoluce neodůvodněných“²⁶ – podstatným (byť ne dost vlivným) korektivem panujícího diskurzu.

V souvislosti s očistou od kolaborantů se přinejmenším častěji než u jiných „očistných kúr“ upozorňovalo na nespravedlnosti mající za následek, že byli odsuzováni drobní viníci, zatímco lidé skutečně profitující z nacistické okupace byli ponecháni v různých funkcích nového státního aparátu či na jiných lukrativních pozicích. Základní dokument dokazující v tomto ohledu dostatečnou čistotu a umožňující vykonávání vyšších funkcí – osvědčení o státní a národní spolehlivosti – byl pochopitelně předmětem nejrůznějších politických obchodů. Krom toho si vydání takového dokumentu žádalo jistý čas, což platilo i o založení samotných očistných komisí, které jej vydávaly. To činilo velké problémy, protože například v létě 1945 většina institucí o svých zaměstnancích oficiálně nevěděla, zda jsou národně, občansky a politicky spolehliví.²⁷ Z toho důvodu se začala zakládat nejrůznější dílčí „oddělení revoluční očisty“, čímž se celý systém stával nepřehledným a otevíral se korupci všeho druhu. Spolehlivost vyšších státních zaměstnanců musel dokonce na základě usnesení vlády z 29. ledna 1946 před jejich jmenováním prošetřit sám ministr vnitra, který ještě v roce 1947 odmítal na této praxi cokoli měnit.²⁸

24 NA, f. 315/1, k. 1092, sign. 1405/31946, rezoluce Svazu národní revoluce ve Valašském Meziříčí z 26.1.1946.

25 K provádění očisty. In: *Stráž severu* (14.4.1946), s. 1.

26 Tamtéž.

27 K tomu viz např. NA, f. 315/1, k. 186, sign. 408/91945, Vydávání osvědčení o národní, občanské a politické spolehlivosti, 17.8.1945.

28 K tomu viz interní úřední korespondence mezi ministrem školství a ministrem vnitra v březnu až květnu 1947: *tamtéž*, k. 177, sl. 403/3, Jmenování státních zaměstnanců – národní a státoobčanská spolehlivost, přepis prezidia ministerstva školství z 29.3.1947; *tamtéž*, Jme-

Tradičním atributem ideologie čistoty a pevného řádu, jaký měl být v Československu po válce nastolen, je vedle vnitřní jednoty pochopitelně také hranice zajištěná proti vnějším nepřátelům. Oba tyto aspekty jsou skutečně základními pilíři budování nového pohraničí. Nic z toho, co zůstalo „uvnitř“, nemělo být nezávislé, autonomní vůči celkovému záměru, jednotnému kolektivu. Aby takové jednoty bylo možno dosáhnout, a zejména aby se dala dlouhodobě udržet, bylo ovšem třeba oddělit vnější od vnitřního. Jako legitimizační argument posloužila především všeobecně přijímaná nutnost zabezpečení obrany státu. Hranice jako prostor špatně průchozí, střežený, kontrolovaný těmi nejposlušnějšími, se začala budovat již dlouho před únorem 1948.

Jestliže pohraničí mělo být osídleno spolehlivými občany slovanské národnosti, pak to dvojnásob platilo o prostorech bezprostředně přiléhajících ke státním hranicím. Zejména ministerstvo národní obrany „v zájmu obrany státu“ již od léta 1945 a intenzivně pak během roku 1946 naléhalo, „aby v pohraničních okresech ... byli usídlováni nejspolehlivější občané české neb jiné slovanské národnosti, kteří by nejen v míru, ale hlavně v případě obrany státu byli spolehlivým živlem a oporou jak z morálního, tak i hospodářského hlediska na pohraniční čáře. Nespolehlivé občany jest třeba z prostor pohraničních odsunout a usídliti je ve vnitrozemí. Z těchto důvodů MNO má vyhrazené právo přezkoušeti spolehlivost usedlíků v dotyčných pohraničních prostorech. (...) Styční důstojníci MNO u ministerstev předloží ... návrhy se žádostí o okamžitý přesun dotyčných nespolehlivých živlů. (...) Poněvadž se jedná o výsostný zájem státu, jest nutno postupovat ... velmi rigorózně.“²⁹ Tento názor se setkal s plným pochopením vlády a během let 1946 a 1947 byl skutečně uveden do praxe systém prověřování osob obývajících oblasti při státní hranici. V důvodové zprávě k zákonu o zřízení pohraničního pásma se argumentuje skutečností, že pohraniční oblasti jsou vystaveny „rušivým vlivům“, při nichž narušitele „zhusta“ podporují místní lidé. „Těmto zjevům nutno učinit přítrž ... je nutno sáhnouti k opatřením, jimiž by byli z celního pohraničního pásma odstraněni všichni ti, kdož nejsou dostatečně dbalí svých povinností k státu.“ Jak je zvykem při téměř každé očiště, dodává se i v tomto případě, že „opatření tato budou zajisté uvítána převážnou většinou obyvatelstva v této oblasti, poněvadž tím bude zajištěna i jejich vlastní bezpečnost“.³⁰ Vytipováním a nahlášením osob potenciálně národně nespolehlivých byly v pohraničních okresech pověřeny různé místní orgány. Ty si ovšem očištné záměry ministerstva vyložily po svém; jejich zprávy byly natolik kusé, že je mnohdy jako relevantní nemohl přejímat ani hlavní štáb ministerstva národní obrany, jenž byl jinak přísně očiště pohraničí velice nakloněn. V roce 1947 proto upozorňoval národní výbory v pohraničních

nování státních zaměstnanců – národní a státoobčanská spolehlivost, odpověď ministerstva vnitra z 28.5.1947.

29 *Tamtéž*, k. 1028, sign. 1361/17, Osídlování obranného pohraničního pásma, přípis ministerstva národní obrany z 22.6.1946.

30 *Tamtéž*, f. 1540, k. 45, arch. j. 852, folio 113 n., Zákon o zřízení pohraničního pásma, důvodová zpráva z roku 1947.

oblastech, že důvody jako „líný, nespolehlivý“ nebo jen ‘nespolehlivý’ nebo ‘pytlák nespolehlivý“ ještě k vysídlení příslušných osob nestačí.³¹

Právě v souvislosti s praxí „očišťovacích akcí pohraničního území“³² není těžké dokumentovat, že (jakkoli se udržovalo zdání zákonnosti) očistné záměry stály již před rokem 1948 nad nezpochybnitelností právního státu a mantinelů, které právo politickým činitelům dává. Při plánování těchto lokálních čistek se na ministerských poradách běžně řešil problém, že „v našem právním řádě není ustanovení, o které by bylo možno zamýšlené přemístění opřítí“.³³ Zpravidla měl tento problém dvě různá východiska – buď legislativní odbor předsednictva vlády našel možnost, jak zamýšlenou akci přece jen „navléknout“ na některý ze stávajících zákonů, nebo se vytvořilo nové legislativní opatření. Tato praxe v zásadě přetrvala i po nastolení komunistické diktatury.

Motiv hranice zabezpečené spolehlivým obyvatelstvem patřil také k základním legitimizačním pilířům výše zmiňovaného „rozptylu“ Němců ponechaných v Československu do českého vnitrozemí. To mimo jiné stvrzují i slova komunistického ministra vnitra Václava Noska pronesená v jednom z posledních veřejných projevů bezpodmínečně obhajujících odsun Němců do vnitrozemí: „Rozhodnutí americké okupační vlády o dočasném zastavení transferu přivodilo nám pochopitelně určité vnitropolitické obtíže, s kterými bylo nutno se vypořádat v zájmu státní bezpečnosti. (...) Protože převážná část Němců podléhajících odsunu byla soustředěna právě v blízkosti státních hranic, bylo rozhodnuto, že tyto osoby budou postupně z pohraničních krajů přemístěny do vnitrozemských okresů. Toto opatření je první etapou systematické a důkladné akce, jejím konečným cílem bude očistit osvobozené pohraniční kraje od všech živlů, které pro státní, národní nebo mravní nespolehlivost rozhodně nesmí zůstat trvale v blízkosti státních hranic.“³⁴

Pohraničí jako dějiště gigantické redistribuce majetku bylo po roce 1945 především krajem, kde se bez velké námahy dalo zbohatnout. Míra tohoto zbohatnutí se u různých osídlenců značně lišila, stejně jako ochota vyvážit nově nabytý majetek službou vlasti v pohraničních krajích. Disproporce mezi realitou, tedy příchodem statisíců sociálně slabších občanů douhajících v materiální i společenský vzestup, a reprodukovanou idylou pravých vlastenců a hraničářů po čase vyústila ve všeobecné znepokojení. Pohraničí začalo být nazýváno divokým západem, řadou obcí se osídlenci prohnali jako divoká smršť, místo aby tu zakotvili. Přitom šlo o to budovat právě v pohraničí společenství těch nejlepších z nejlepších, prostředí

31 *Tamtéž*, f. 315/1, k. 1028, sign. 1361/17, Osídlování obranného pohraničního pásma – přezkušování národní a státní spolehlivosti osídlenců, materiál hlavního štábu ministerstva národní obrany z 29.1.1947.

32 *Tamtéž*, f. 850, k. 16, čj. 1731/46, sloučeno s 1606/46, Vnitřní korespondence MV k otázce „Očištění pohraničního pásma od živlů státně a národně nespolehlivých“, 7.2.1947.

33 *Tamtéž*, f. 315/1, k. 1027, sign. 1361/171946, záznam porady v Úřadu předsednictva vlády 22.10.146, Osídlování obranného pohraničního pásma.

34 *Tamtéž*, f. 850, k. 254, Odsun a přesun Němců: Projev ministra vnitra V. Noska na tiskové konferenci dne 21. května 1948.

Na očistu v pohraničí navazovalo nové budování. Chybějící pracovní síly měla zajistit masivní náborová kampaň v režii Osídlovacího úřadu (foto plakátu Národní archiv, Praha)

„stoprocentně čisté od nespolehlivých živlů“.³⁵ Vinu za neblahý stav bylo třeba uvalit – v porovnání se zástupy poctivců a vlastenců – na menšinu podvodníků, asociálů, zlatokopů a vypočítavých sobců. Na mušce se ocitli rovněž národní správci, z nichž údajně mnozí „v národní a mravní zkoušce neobstáli“.³⁶ Takto označenou skupinu jednotlivců je možné stigmatizovat a vytoužené kladné společenství pak od „vyvrhelů“ očistit: „Z řad národních správců musí s konečnou platností zmizet všichni ti šmelináři a nepoctivci.“³⁷ „Šmelináři“, tedy lidé věnující se různým drobným obchodům s majetkem, totiž také mohli za špatný stav pohraničí; jak se psalo v jednom článku, jsou to „záškodníci, které je nutno postavit na roveň zrádcům. Neboť provádí zradu na našem hospodářství a zásobování. Jsou to živly, které musí být vyhoštěny jednou provždy z pohraničí.“³⁸ Stejně tak byli ostrakizováni podnikatelé zaměstnávající Němce, správci a majitelé menších přidělených továren, kteří údajně zacházeli necitlivě s dělníky z vnitrozemí, a podle situace i další.

35 Tamtéž, f. 1540, k. 45, arch. j. 852, folio. 83, Otázky spojené s poměry v pohraničí, materiál Okresního sekretariátu KSČ v Hradci Králové, nedatováno.

36 K čistce mezi národními správci. In: *Osídlování*, roč. 1, č. 17 (10.2.1947), s. 394.

37 Tamtéž.

38 Záškodníci v podobě zlatokopů a šmelinářů: Kradli, prodávali a poškozovali státní pokladnu. In: *Stráž severu* (14.7.1946), s. 4.

Postupně se tak roztáčela spirála „očišťování pohraničí od asociálních elementů, které zde mnohdy hledaly svoje neblahé uplatnění“.³⁹ Stav pohraničí ovšem zůstával problematický, místy neutěšený, což paradoxně přispívalo nikoli k hledání strukturálně jiných řešení, ale k radikalizaci diskurzu (a mnohdy i praxe) očisty. V prvních letech po válce se étos „vybraného“ společenství týkal do značné míry pouze části země, díky čemuž bylo stále možné „zavržené“, kteří neprojdou jednotlivými vlnami očisty, posílat do vnitrozemí. Otázkou bylo, co se s nimi stane, až se kolektiv začne utužovat i tam.

* * *

Skutečnost, že diskurz očisty byl v letech 1945 až 1948, v éře víceméně demokratické třetí republiky, zcela legitimizován, pochopitelně neznamená, že se postupem času neproměňoval. Již před rokem 1948 docházelo k výrazným posunům v definici „nečistoty“ určené k odstranění – od jednoznačně etnické konotace poválečného „čištění“ republiky přes české „přisluhovače“ a „přítelíčky“ Němců, osoby s nejasnou či (úřadům nebo sousedům) nesrozumitelnou etnickou identitou až po nejružnější údajné asociály, zlatokopy, šmelináře, sobecké existence a obecně lidi nespolehlivé.

Po roce 1948 se diskurz očisty měnil ještě o něco výrazněji; od jednotlivých „škůdců“, narušujících svým sobectvím a nerespektováním pravidel společné budování, se definice „nečistých“ přesouvala stále více k „sabotérům“ a „třídním nepřátelům“, tedy kapitalistům, velkostatkářům, vesnickým boháčům, buržoazii a „reakcionářům“ vůbec. Nyní již šlo o likvidaci staré sociální struktury jako takové. Ani to pochopitelně nebyla záležitost zcela nová a neznámá; snahy o legitimizaci této hluboko zasahující likvidace „starého“ jakožto nutné součásti vybudování „nové“, zdravější a spravedlivější společnosti bylo možné právě v pohraničí zaznamenat již v předchozích letech.

Samotná rétorika očisty a její legitimizace se ovšem po únoru 1948 nezměnily nijak radikálně. V programovém časopise Osidlovacího úřadu vyšlo hned v březnu 1948 prohlášení sdělující, že „akční výbor Národní fronty si vzal za úkol jednak odstraniti všechny dosavadní brzdy úspěšné osidlovací práce, jednak bdíti v budoucnosti nad čistotou úřadu, odkrývat a odstraňovat včas všechny rozvratníky a sabotéry“.⁴⁰ Byly to vlastně staré známé cíle, jen slovo „sabotér“ se po únoru 1948 začalo používat výrazně hojněji. „Sabotér“, jak známo, je pojem převzatý z válečné terminologie a charakteristicky se používal v sovětském prostředí, zejména v prvních letech po říjnové socialistické revoluci; sabotér je roven zrádci, kterého se ve válce sluší popraviti. Druhá zaznamenaná změna souvisela s centralizací tisku a utužením cenzury; v novinách tak nadále nevycházely jen obecné výzvy k očistě různého rázu, ale zároveň seznamy jmen lidí, kteří by co nejdříve měli být nebo již byli odstraněni: „Akční výbory napravují rychle to, co bylo zanedbáno v době, kdy

39 *České pohraničí*, s. 29 (viz pozn. 7).

40 Po očistě dokončíme osídlení. In: *Osidlování*, roč. 2, č. 21 (10.3.1948), s. 1031.

na vedoucích místech stáli lidé, kteří trpěli, ba někdy dokonce i podporovali záškodníky a reakční elementy. (...) Advokát dr. Křídlo, známý z varnsdorfské stávk, musí opustit do týdne město, právě tak bezpečnostní referent MNV Bajer a známí a hlasití zastánci reakce Eminger, Zelený, Nový, Štros, Plesinger a jiní. Zajištění byli také bývalý továrník německé národnosti Schmitzer a Němec Phal.⁴¹ Jména konkrétních osob se začala objevovat i v titulcích článků, jako třeba „Rozbiječ odborářské jednoty, továrník Ouhrabka, zajištěn“.⁴²

Z těchto jmenných seznamů již čísel atmosféra nastupující diktatury. Jinak ale zůstávala základní struktura argumentace i praxe podobná. „Nespolehliví lidé“ brzdící osidlování, „asociální sobci“, případně „pijavice a upíři“ spadali do kategorie „kalných živlů“, před nimiž je třeba mít se na pozoru: „Jestliže někdo nesouhlasí s cestou, kterou nastoupila zdrcující většina národa, ten nemá místa v pohraničí, v bezprostřední blízkosti hranic,“ uvádělo se v dobové agitační příručce.⁴³ Odsun, vysídlení, přesídlení se nadále považovaly za základní způsoby řešení problémů s „nespolehlivými“ osobami, „zrádci“ a „rozvraceči“. V přednáškách a instruktážích po celé republice přitom členové komunistické strany připomínali, že „nadále musíme věnovat plnou pozornost očiště všeho života v pohraničí“, i když zároveň ujišťovali, že v tom „nebudeme přehánět a vyloučíme jakékoliv osobní zásahy“.⁴⁴

Ve stalinských třicátých letech opakující se vlny očisty měly charakter kumulativní radikalizace; čím více se země čistila od „škůdců“ a „nepřátel“, tím rychleji se množili a tím radikálněji bylo nutné proti nim postupovat. Ve zvyšující se radikalitě a komplexnosti očisty spočívala jediná pádná odpověď na otázku, proč společnost, stát a hospodářství navzdory neustálému utužování a exkluzi „nezdravých elementů“ nefungují, jak by měly. Tato radikalizace se v českém poválečném pohraničí nedostavila; po likvidaci jasně definovaného nepřítele, zdejšího německého společenství, byla navzdory kontinuitě diskurzu očisty v praxi násilná exkluze „nepřátel“ a „škůdců“ bržděna současně vyvíjenou snahou o stabilizaci zásad právního státu. Toto napětí mezi touhou po bezbřehé revoluční očiště a snahou o soulad praxe s platným právem v mnoha ohledech přetrvávalo i po únoru 1948. Jak se však ukázalo v období před tímto mezníkem i po něm, ideologie, která chce vyhovět touze po pevném řádu spojeném s neustálým očišťováním od všemožných „nezdravých jevů“, není s právním státem dlouhodobě slučitelná. Jestliže se po únoru 1948 kyvadlo vychýlilo na stranu „čistoty“, na úkor nedotknutelnosti některých práv občanů, nebylo to vzhledem k předešlým rokům vychýlení náhlé ani prudké. Metody očisty, aplikované proti dalším sociálním kategoriím, se v první polovině padesátých let v lecčem vrátily ke vzorům uplatňovaným v prvních dvou letech po válce proti německému obyvatelstvu a lidem považovaným za zrádce a kolaboranty; ke slovu přicházela konfiskace majetku (a jeho znárodnění nebo združstevnění),

41 Akční výbory Národní fronty se ujímají moci: Za důslednou očištu a přešetření všech veřejných funkcionářů. In: *Stráž severu* (26.2.1948), s. 1.

42 In: *Tamtéž* (27.2.1948), s. 1.

43 *Dobudujeme naše pohraničí: Osnova a materiál pro veřejné schůze a besedy v pohraničí. Sbíрка referentského materiálu pro schůze a veřejné projevy KSČ*, č. 5. Praha 1948, s. 12.

44 *Tamtéž*, s. 11.

násilné metody marginalizace a exkluze, případně internace v pracovních táborech či věznicích, a nakonec i popravy. Všechny metody užívané nově konstituovanou diktaturou česká společnost, a zejména společnost v pohraničí, poměrně nedávno zažila, a to nejen jako útlak ze strany okupantů (to by samo o sobě mohlo vést k jisté imunizaci vůči jejich uplatňování), ale jako z dobového hlediska spravedlivý nástroj vlastního, demokratického politického systému namířený proti těm, kteří do nové společnosti z mnoha důvodů neměli patřit – tedy v první fázi proti německému obyvatelstvu. Pouze s tím rozdílem, že perzekuce v prvních dvou poválečných letech přinesly mnohonásobně vyšší počet obětí na životech než procesy, internace a další represe let padesátých.